

Derse Giriş

M. Berk Balçık

Toplumsal Yapılar Tarihsel Dönüşümler (TYTD) dersi, 2003–2004 Akademik yılından başlayarak Yıldız Teknik Üniversitesi'nin eğitim kalitesinin artırılması amacıyla uygulamaya soktuğu Genel Eğitim Programı'nın bir parçası olarak verilmeye başlandı. Bu sisteme göre, öğrenciler ilk senelerinde bir Zorunlu Temel Kültür dersi, daha sonraki senelerde de, bölümlerinin ders programlarına uygun olarak en az bir Üniversite Seçimlik (ÜS) dersi alacaklardır.

Verildiği ilk yıllarda Rektörlüğe bağlı olarak, Tarih Bölümü öğretim üyeleri tarafından düzenlenen bu dersler, 2006–2007 Güz yarıyılından itibaren yeni kurulan İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü tarafından organize edilecektir.

TYTD dersi, yukarıda bahsi geçen Zorunlu Temel Kültür dersidir.

Peki, bu dersin içeriği nedir, neler işleyeceğiz, amacımız nedir? Dersimizi tanıtmayı ve en baştan nasıl bir dersle karşı karşıya olduğunuzu anlamamanızı amaçlayan bu yazıda, aynı zamanda, dersin konularını da kısaca gözden geçireceğiz.

Dersin ana konusu esas olarak "modernitenin tarihi" olarak konulabilir. Dünyanın Orta Çağ olarak adlandırılan dönemden ne tür dönüşümler geçirerek bugünkü küresel ilişkiler çağına geldiğinin tarihi...

"Tarihsel dönüşümler" ana konusu olmasına rağmen, bu ders geleneksel bir tarih dersinden fazlasını amaçlamaktadır. Dersin adındaki "toplumsal yapılar" tamlaması bu amaca işaret eder, yani, tarihsel gelişmelerin kavramsal olarak, kültür, siyaset, ekonomi, sınıf, ulus ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal yapılarla açıklanması... Bu tür bir açıklama çabası, dersi basit bir kronolojik tarih niteliğinden çıkarır. Aynı zamanda, ilk ve orta eğitim sistemimizde çok da alışık olmadığımız bir çabadır bu. Analitik tercüme; tarihi büyük adamların, kralların, başkanların, milletlerin, anlaşmaların, kuruluş ve yıkılış yıllarının tarihi olarak okumaz. Büyük tarihsel dönüşümler, kırılmalar, alt üst oluşlar, toplumsal yapılar ve kavramsal araçlar yoluyla anlaşılabilir, daha da önemlisi açıklanabilir kılınır.

Toplum bilimler açısından "açıklamak" demek, bize ezeli ve ebediymiş, her zaman insanların veya insan gruplarının temel nitelikleriymiş gibi gelen, fakat aslında her biri belli koşullarda ortaya çıkan varsayımlarımızı, kabullerimizi ya da ön yargılarımızı bir kenara bırakarak, tarihsel gelişmelerin toplumsal neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmaktır.

Bu neden-sonuç ilişkilerinin toplamı, bize toplumsal ya da kültürel bir takım genel değerlendirmelere varıp varamayacağımızı gösterir. Bugün zihnimizi

ve siyasal, toplumsal hayatımızı zorlayan birçok soruya ancak tarihin kavramsal bir okuması ile cevap verebiliriz.

Sosyal bilimler alanında ünü çok yayılmış bir soru vardır. Modern hayatı kavramaya yönelik bu çarpıcı soruyu Papua Yeni Gine'den Yali isimli yerli bir siyasetçi, araştırmacı Jared Diamond'a sormuştur. Sorudan önce, sorunun arka planını anlatan uzunca bir paragraf, Diamond'un kitabından alıntılanmaya değer:

"İki yüzyıl önce bütün Yeni Gineliler 'hâlâ Yontma Taş Çağ'ında yaşıyorlardı'. Yani Avrupa'da binlerce yıl önce yerlerini metalden yapıma aletlere bırakmış olan taştan aletleri kullanıyorlar, merkezi bir siyasal gücün çevresinde örgütlenmemiş olan köylerde yaşıyorlardı. Beyazlar geldiler, merkezi yönetimi getirdiler. [1972'de Yeni Gine Avustralya yönetimindeydi.] Çelik baltalardan, kibritten, ilaçtan giyim kuşama, meşrubata, şemsiyeye kadar çeşitli mallar getirdiler. Yeni Gineliler bu malların değerini hemen anladı. Yeni Gine'de bütün bu malların toplu adı 'kargo' idi.

Beyaz sömürgecilerin pek çoğu Yeni Ginelileri ilkel diye küçümsedi. Yeni Gine'deki 'beyaz efendilerin' -1972'de onlara hala efendi deniyordu- en işe yaramazı bile Yeni Ginelilerden, hatta Yali gibi etkili siyasetçilerden daha iyi bir hayat yaşıyordu. Ama Yali bana sorduğu gibi pek çok beyaza da sormuştu, ben de pek çok Yeni Gine'ye sordum. Ben de Yali de çok iyi biliyoruz ki Yeni Gineliler ortalama olarak en az Avrupalılar kadar zekidir. Herhalde Yali o parlak gözlerini dikip sorgular gibi bana baktığında kafasından bunlar geçiyordu. *'Neden beyazların bu kadar çok kargosu var, bunları Yeni Gine'ye neden getirdiniz ve biz siyahların kendi kargosu neden bu kadar az?'* (1)¹

Bu basit soru, aslında Yali'nin kendi dünyasının zıtlıklarından yola çıkarak modern durumun nasıl bir şey olduğunu kavrama çabasını temsil ediyor.

Bugün biz de küresel ya da yerel ölçekte etrafımızdaki dünyaya baktığımızda oldukça karmaşık bir resim görüyoruz. Kimilerine göre tarihin "modernlik-sonrası (post-modern)" kimilerine göre ise modernliğin ileri aşaması sayılan bu dönem, bize çoğu zaman kafa karıştırıcı, yarattığı çelişkiler ve sıkıntılarla anlaşılması güç gelir. Ama 500 yıl öncesinden, gezegenin herhangi bir bölgesinden alınıp bugüne getirilecek biri için ise bırakın anlaşılması, muhtemelen aklın sınırlarını olumsuz sonuçlar doğuracak bir şekilde zorlayacaktır. Ve yine büyük bir ihtimalle, biz o insana, bugünlerin temelini kendisinin yaşadığı çağda atıldığını asla anlatamayacaktık.

Ama bizim bugün elimizde Yali'den daha fazla bilgi ve kavramsal araç var bu tür soruları cevaplamak için. TYTD dersini bu bilgi birikimini, analitik bir biçimde size aktarmak üzere düzenlenmiş bir ders olarak kabul edebiliriz.

¹ Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2003, ss: 2-3.

Modernliğin tarihini, ya da dersimizin kapsamı açısından kabaca son 500 yıl olarak tanımladığımız dönem üzerinde çalışmak çok kolay değil aslında. Bu zorluk sadece neyin modern ya da geleneksel, neyin yeni ya da eski olduğu ile alakalı olan bir kavram karmaşasından kaynaklanmıyor. Üzerinde duracağımız kavramların çoğu yalnız tanımlama işlevine sahip değil, aynı zamanda normatif, yani belli bir değer yargısı içeren ya da ahlaki bir takım referansları olan kavramlar. Ulus, sınıf, kapitalizm, emperyalizm, birey, sermaye, ülke, devlet gibi kavramlar bir yana, 'modern' teriminin kendisi bile, özellikle kuruluş amacı olarak önüne hırslı bir modernleşme projesi koymuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminden yetişmiş bizler için, yeteri kadar muğlâk. Bu dersi aynı zamanda bu tür muğlâklıkları gidermeye yönelik bir girişim olarak da düşünebiliriz.

Kitabınızda ve derslerde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı gibi, modernlik ya da modern durum dünyayı daha önce insanlığın şahit olmadığı bir şekilde dönüştürdü. Daha önce de büyük uygarlıklar, kültürler ya da dinler ortaya çıktı, çevrelerindeki toprakları etkilediler, oradaki hayatları geri dönülmez bir şekilde değiştirdiler. Ama hiç biri 1500'lerde Avrupa'da ortaya çıkan yaşam biçimi kadar küresel bir etki göstermedi. 1350'lerde Kara Veba ile kavru lan, Ortadoğu ve Uzakdoğu devletleri tarafından ciddiye alınmayan fakir Avrupa'da ortaya çıkan ve birbirine paralel olarak gelişen bir takım süreçler, bugün bütün gezegene ekonomik, siyasal ve kültürel olarak hükmeden bir merkezi ortaya çıkardı.

Avrupa'da ortaya çıkan ve modernlik adı verilen bu yeni yaşam biçimi, farklı bir siyaset ve egemenlik tarzını, sermaye birikimine dayalı bir ekonomik faaliyet anlayışını, cemaat bağlarının kırılıp, bireyin öne çıktığı değişik bir yaşam felsefesini içinde barındırıyordu. Ve bu yenilik, yayılmaya meyilliydi. Coğrafi keşiflerle başlayarak bütün gezegen çok kısa bir süre içinde Avrupalı beyaz adam tarafından bilinir ve idare edilir hale geldi.

Dersimizde, bütün bu ortaya çıkış ve yayılma sürecini aktarmaya ve anlaşılır kılmaya çalışacağız.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir takım kavramlar, bizim için temel öneme sahip ve dersimizin birçok konusunda tekrar tekrar bunlarla karşılaşacağız. Siyasi, kültürel, ekonomik ve felsefi açılardan baktığımızda egemenlik, meşruiyet, milliyetçilik, ulus, sömürgecilik, sermaye, metalaşma, kapitalizm, sınıf, endüstri, birey, Aydınlanma, ataerkillik, merkezileşme, sekülerleşme (dünyevileşme), modern devlet, ideoloji, ulus-devlet, küreselleşme gibi kavramlar yakın çağ tarihini anlamamızda anahtar rol oynayacaklar.

Ders konu itibarıyla Avrupa üzerine yoğunlaşsa da Avrupa-merkezci bir içerikten kaçınıldı. Avrupa-merkezcilik kavramı da kitabınızda yeri geldiğinde açıklanacak, fakat kısaca aktarmak gerekirse: konumuz çerçevesinde Avrupa-merkezcilik, modernliği Avrupa'nın sadece kendi iç dinamikleri sonucu ortaya çıkan bir süreç olarak görmektir. Avrupa-merkezciliğin kendisi bir görüş olmaktan çok, tarihsel yorumlara sızan bir genel çerçeve gibidir. Bu çerçeveden

baktığımızda, Avrupa'da 16. yüzyıldan sonra ortaya çıkan gelişmelerin arkasındaki uygarlıklar ya da kültürler arası karşılıklı etkileşimler görünmez; bu dönemde ortaya çıkan her yenilik Avrupalıların (ki tek bir Avrupalı kimliğinden, ne kültürel ne de dini açıdan, bahsetmek de mümkün değildir) kendi –üstün-karakteristik özelliklerinden kaynaklanan, bütün insan türü adına ulaşılmış, evrensel yenilikler olarak görünür; ve elbette Avrupa'yı ve Avrupalıları, sadece coğrafi olarak değil aynı zamanda ortak bir kültür, homojen, birbirine benzer özellikler gösteren tek bir birim olarak ele alma eğilimi ortaya çıkar. Dersimizde gerçeğin resmini flulaştırıran bu yaklaşımdan uzak bir şekilde, "Avrupa" kavramının kendisinin de nasıl ortaya çıktığını, modernliğin oluşumundan çoğu Avrupa devletlerinin askeri üstünlüğü sonucu ortaya çıkan sömürü ilişkilerinin de sorumlu olduğunu aktarmaya çalışacağız.

Dersin akışından kısaca bahsetmek gerekirse...

İlk haftalar, moderniteden önceki Avrupa'daki feodal dönemi kısaca işleyeceğiz. Bu dönemde Avrupa'da ve dünyada ne tür siyasal ve kültürel oluşumlar vardı, ekonomi nasıl dönüyordu, insanlar hayata nasıl bakıyorlardı, anlamaya çalışacağız. Bu kısım, büyük dönüşüm öncesi dünyanın, ama özellikle de bu kıvılcımın çıktığı Avrupa'nın nasıl bir yer olduğu hakkında kısaca bilgi vermeyi amaçlıyor.

Daha sonra, feodal dönemin içinde gelişen ve bu sistemin ilişkiler ağını yırtacak dinamiği yaratan İtalyan Rönesans'ı ve sonrasını; Protestanlık mezhebinin ortaya çıkarak, binyıllık Katolik birliğini kıran Reformasyon sürecini; yeni ekonomik faaliyet biçimlerinin gelişimini yani kapitalizmin nüvelerinin nasıl belirdiğini; dünyayı efsanelerle dolu bir yer olmaktan çıkaran ve gezegenimizi Avrupa medeniyetinin önüne seren coğrafi keşifleri göreceğiz. Bilimsel devrimlerin gelişimi de bu erken modern dönüşüm sürecinin bir parçası olarak işlenecek.

Sermaye birikimini ve kârı en üst seviyeye çıkarmayı hedefleyen bireysel girişimcilerin, kırsal alandaki feodal ve kentlerdeki loncaya dayalı ekonomik sistemi nasıl çökerttiğini ve dünyaya nasıl yayıldığını işleyeceğiz haftayı, parçalı siyasi yapıların, yani lordların ve baronların yerinin, önce mutlak kralların sonra da ulus-devletlerin aldığı dönem izleyecek.

İnsanlık tarihinin küresel etki yaratan ilk toplumsal devrimi olan Fransız Devrimi'ne geçmeden önce, bu süreci hazırlayan ve "insan aklı"nın hem dünyayı hem de toplumu dönüştürebileceği fikrinin egemen hale geldiği Aydınlanma dönemine bakacağız.

Ardından, 1750'lilerden itibaren İngiltere'de gelişen, sermayenin ve bilimsel bilginin birikimi ile insan hayatını kökten dönüşümünü sağlayan, buhar enerjisini, trenleri, fabrikaları ve işçi sınıfını Avrupa toplumlarıyla tanıştıran Endüstri Devrimi'ni işleyeceğiz.

19. yüzyıl Avrupa'da farklı ideolojilerin çatıştığı ve uzlaştığı bir asır oldu. Bu süreçle ilgili olarak liberalizm ve muhafazakârlık gibi ideolojiler, ana hatlarıyla aktarılacak. Milliyetçilik, ayrı bir hafta ayıracağımız bir konu. Çünkü bu dönemde modernliğin Batı-dışı ortamlara hızla yayıldığını ve benimsendiğini, bunun da temel mecrasının milliyetçilik olduğunu göreceğiz. Önce, milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkışının, devletin merkezileşmesi ve askeri devrimle olan ilişkisi üzerinde duracağız. Fransız Devrimi'nin bu ideolojinin özellikle Batı egemenliği karşısında sıkıntıya giren Avrupa-dışı topraklarda nasıl bir direniş biçimi olarak tercih edilmesini sağladığı da yine tartışacağımız konulardan.

Bu haftadan sonra, bir adım geri atıp, bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılını, yani 19. yüzyılını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışını ele alacağız. 2 hafta sürecek Türkiye incelemesi, aynı zamanda bize Avrupa dışına yayılan modernliğin, sömürge olmamış topraklarda nasıl geliştiğine dair bir örnek olayı anlama fırsatı da verecek.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını ve Cumhuriyet'in kuruluşunu küresel ekonomik ve siyasi çerçeve içine oturtarak anlamak, bize, daha sonraki hafta işleyeceğimiz yakın Cumhuriyet tarihinin aydınlanmasında yararlı olacak.

Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki hikâyesini, dünyanın Soğuk Savaş dönemi ile birlikte işleyeceğiz. Küreselleşme tartışmalarının kaldırdığı toz duman arasında, modernliğin geldiği noktayı anlamaya çalışacağız.

Konu akışının da ortaya koyduğu gibi, toplumsal hayatın sadece belli bir alanına odaklanmayacağız. Sadece siyasetten, devletlerarası ilişkilerden, krallardan değil, aynı zamanda Rönesans sanatının etkilerinden, Protestanlığın ortaya çıkmasıyla birey anlayışının gelişmesinin ilgisinden, matbaanın icadıyla okur-yazarlığın artmasının ne tür sonuçları yarattığından, kırsal alanda toprak beyleri için çalışan köylülerin verdiği vergiler üzerinden dönen ekonomik sistemin yerine, coğrafi keşiflerle Akdeniz ekseninden çıkıp Atlantik Okyanusu'na geçen ve patlama gerçekleştiren ticari kapitalizmin gelişmesinden de söz edeceğiz. Ve göreceğiz ki, sadece siyaset ya da sadece ekonomik ilişkiler dünyayı anlatmakta yetersiz kalıyor, bu resmi daha net açıklayabilmek için kültür, siyaset ve ekonomi üçlüsünün nasıl iç içe geçmiş olduğunu, birbirini karşılıklı olarak nasıl etkilediğini anlamamız gerekiyor.

Elinizdeki kitapta çok sayıda harita da bulunuyor. Makalelerin aralarına, konularına göre yerleştirilmiş olan bu çizimlerde, ilgili oldukları döneme dair birçok bilgiyi bulmanız mümkün. Tarihsel ve kavramsal öğrenme sürecinizi mekân açısından da pekiştireceğini düşündüğümüz bu haritaların, onca sözün ve yazının arasında görsel ve uzun dönemli hafızanızda yer tutacağını umut ediyoruz.

Neredeyse her makalenin sonunda, bir kaynakça yer almaktadır. Herhangi bir konuyu, derste işlendiğinin de ötesinde öğrenmek ve araştırmak isterseniz bu kaynaklara başvurabilirsiniz. Daha ayrıntılı bilgi almak istediğiniz ya

da aklınızdaki bir konuyu tartışmak istediğinizde grubunuza ders veren đretim görevlisi size memnuniyetle yardımcı olacaktır. Böyle bir dersin ancak etkileşimi arttırabildiğimiz sürece faydalı olabileceğini biliyoruz.

Kolay gelsin...